

KRZYSZTOFORY

Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa

36

Muzeum Historyczne Miasta Krakowa

Kraków 2018

Recenzenci zeszytu nr 36 / Reviewers of Volume No. 36

MHK: Wojciech Baliński, Monika Bednarek, Elżbieta Firlet, Ewa Gaczoł, dr Piotr Hapanowicz, Klaudia Kaczmarczyk, dr Iwona Kawalla-Lulewicz, Marta Marek, Janusz T. Nowak, Piotr Opaliński, Jacek Salwiński, Magdalena Smaga, Joanna Strzyżewska, dr Andrzej Szoka, Maria Zientara, dr Jacek Zinkiewicz
oraz / and

prof. Michał Baczkowski (UJ), prof. Wojciech Bałus (UJ), prof. Czesław Brzoza (UJ), prof. Jacek Chrobaczyński (UP w Krakowie), dr Janusz Firlet (Zamek Królewski na Wawelu), dr hab. Łukasz Gawęł (UJ), prof. Dariusz Kosiński (UJ), dr Marta Wardas-Lasoń (AGH), dr Konrad Meus (UP w Krakowie), dr hab. Janusz Mierzwa (UJ), prof. Piotr Mikietyński (UJ), dr Michał Pręgoski (Politechnika Warszawska), dr hab. Paweł Rodak (Uniwersytet Paris-Sorbonne), prof. Mariusz Wołos (UP w Krakowie), dr hab. Marek Zgórniak (UJ)

Redaktor / Editor: Anna Biedrzycka

Projekt graficzny / Graphic Design: Monika Wojtaszek-Dziadusz

Tłumaczenie na język angielski / Translation into English: Michał Szymonik

Ilustracje / Illustrations:

Archiwum Narodowe w Krakowie (ANK), Archiwum Towarzystwa Sztuk Pięknych w Krakowie, Biblioteka Jagiellońska (BJ), Biblioteka Narodowa (BN), Biblioteka Naukowa PAN i PAU w Krakowie (BN PAN i PAU), Muzeum Historyczne Miasta Krakowa (MHK), Muzeum Narodowe w Kielcach, Muzeum Narodowe w Krakowie (MNK), Muzeum Narodowe w Warszawie (MNW), Muzeum Śląska Cieszyńskiego, Österreichischen Staatsarchiv, oddział Kriegsarchiv; archiwa rodzinne Elżbiety i Krzysztofa Malinowskich, rodziny Wolnych, Wiesława Bielaka, Jacka Golańskiego, Pawła Guzika, Bogusława Micińskiego, Andrzeja Micińskiego, Bożeny Sobuckiej
oraz / and:

Elżbieta Firlet, Janusz Firlet, Jacek Golański, Grzegorz Jezowski, Andrzej Janikowski, Tomasz Kalarus, Piotr Ligier, Witold Migal, Jakub Michał Niebylski, Mateusz Niemiec, Piotr Opaliński, Paweł Suchanek, Łukasz Szatanek, Kinga Tarasek

Skład, przygotowanie do druku / Typesetting: Jacek Łucki

ISSN 0137-3129

© Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Kraków, 2018

Wydawca / Publisher:

Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Rynek Główny 35, 31-011 Kraków
www.mhk.pl

www.mhk.pl/krzysztofory

Nakład: 500 egz. / An edition of 500 copies

Druk / Print: Drukarnia Legra

Rocznik jest wpisany do wykazu czasopism naukowych prowadzonego przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego (część B, poz. 835). Pierwotną wersją czasopisma jest wersja drukowana / The annual is listed in the register of research periodicals kept by the Ministry of Science and Higher Education (Part B, item 835). The periodical originally comes out in print

Rada Naukowa czasopisma Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa / Scientific Council of the *Krzysztofory. Scientific Bulletin of the Historical Museum of the City of Kraków*:

PROF. DR HAB. ZDZISŁAW NOGA (przewodniczący / President) (Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie / Muzeum Historyczne Miasta Krakowa)

DR ANTONI BARTOSZ (Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli w Krakowie)

PROF. DR HAB. JACEK CHROBACZYŃSKI (Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie)

DR PÉTER FARBAKY (Budapesti Történeti Múzeum, Węgry)

DR HAB. JACEK GAUDECKI (Akademia Górniczo-Hutnicza im. Stanisława Staszica w Krakowie)

DR HAB. JACEK GÓRSKI (Muzeum Archeologiczne w Krakowie)

PROF. DR HAB. DARIUSZ KOSIŃSKI (Uniwersytet Jagielloński)

PROF. DR HAB. PIOTR KRASNY (Uniwersytet Jagielloński)

DR HAB. ANNA NIEDŹWIEDŹ (Uniwersytet Jagielloński)

PROF. DR HAB. JACEK PURCHLA (Uniwersytet Jagielloński / Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie)

DR VOLKER RODEKAMP (Stadtgeschichtliches Museum Leipzig, Niemcy)

Kolegium Wydawnicze Muzeum Historycznego Miasta Krakowa / Editorial Board of the Historical Museum of the City of Kraków:

MICHAŁ NIEZABITOWSKI (przewodniczący / President)

MARCIN BARAN

ANNA BIEDRZYCKA

ELŻBIETA FIRLET

EWA GACZOŁ

DR PIOTR HAPANOWICZ

PROF. DR HAB. ZDZISŁAW NOGA

WACŁAW PASSOWICZ

JACEK SALWIŃSKI

JOANNA STRZYŻEWSKA

DR ANDRZEJ SZOKA

MARIA ZIENTARA

Redaktor naczelny / Editor-in-chief:

MICHAŁ NIEZABITOWSKI

Kupcy z Sukiennic – elita galicyjskiego Krakowa?

Informacje o autorze: dr, historyk, adiunkt w Katedrze Historii XIX w. Instytutu Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie, <http://orcid.org/0000-0002-6865-2174>

Information about the author: PhD, historian, Assistant Professor at the Department of the History of the 19th Century, Institute of History and Archive Studies, the Commission of National Education (KEN) Pedagogical University of Kraków, researcher into the social and economic history of Galicia and the history of Galician towns, <http://orcid.org/0000-0002-6865-2174>

Abstrakt: Społeczność krakowskich kupców najmujących swoje kramy w Sukiennicach stanowiła na przełomie XIX i XX wieku swoisty mikroświat, gdzie niektórzy budowali szczyt piramidy społecznej Krakowa, inni zaś tworzyli jej podstawę. Wyjątkowe indywidualności związane zawodowo z Sukiennicami przez swoją działalność polityczną, społeczną oraz gospodarczą znalazły się, całkiem zasłużenie, w gronie ludzi uważanych za elitę ówczesnego Krakowa. Bez wątplenia o elitarności niektórych sukiennickich kupców decydowało ich zaangażowanie polityczne, a więc faktyczny udział w ośrodkach rządzących. W szczególności skupiali się oni na działaniach lokalnego samorządu. I choć nie dostąpili szczytu objęcia najwyższych godności w mieście (prezydenta lub jego zastępcy), to jednak zasiadłszy w ławach Rady Miejskiej, decydowali o obliczu Krakowa. Szczególne zasługi na tym polu odnieśli Ludwik Halski i Marcin Jarra. Obaj wspomniani oraz inni, jak Kazimierz Niesiołowski czy Walenty Halski, podejmowali się również trudów tworzenia zaplecza instytucjonalnego i dogodnych uwarunkowań dla funkcjonowania środowiska kupieckiego w Krakowie. Ten ostatni także, a może nawet przede wszystkim, w stołecznym Lwowie. Wśród najzamożniejszych kupców, byli też i tacy, o których działalności społecznej niewiele wiadomo, co nie znaczy, że jej nie uprawiali. Mowa tutaj m.in. o Racheli Holzer oraz Maksie Glücku. W tym miejscu warto podkreślić, że najwyższy status majątkowy posiadali właściciele kantorów wymiany pieniędzy oraz ci zajmujący się w głównej mierze sprzedażą produktów, które wówczas można było traktować jako ekskluzywne (np. towary płócienne i białatne, bielizna, a także kosmetyki). W 1910 roku do gru-

py tej zaliczeni byli również posiadacze sklepu z materiałami żelaznymi W. Halski.

Poza wybranymi jednostkami, stanowiącymi raczej skromną reprezentację (około 6 proc. ogółu), większość sukiennickich kupców nie przynależała do lokalnych elit i nawet nie miała takich aspiracji. Wśród kramarzy dominowały osoby z niskimi dochodami, czego wymiernym dowodem pozostawała wysokość płaconego przez nich podatku osobistego w wysokości 8–10 koron. Zazwyczaj trudnili się oni sprzedażą towarów norymberskich oraz galanteryjnych.

The Merchants of the Cloth Hall. The Elite of Galician Kraków?

Abstract: In the late 19th and early 20th centuries, the community of Kraków merchants who were renting stalls at the Cloth Hall (Sukiennice) constituted a unique micro-world in which some “built” the top of the social pyramid in the city, while others “formed the base thereof”. Owing to their political, social and economic activism, exceptional individuals linked professionally with the Cloth Hall deservedly found themselves among the people considered the elite of their contemporary Kraków. It goes without saying that the elite status of some of the Cloth Hall merchants derived from their involvement in politics, meaning the actual participation in the ruling circles. They would concentrate on the activity of the local government in the first place. None of them actually had the honour to assume the most prominent positions in the city (i.e. that of Mayor or Deputy Mayor), but they got to decide about the character of Kraków as members of the Municipal Council. Special credit for accomplishments in that field went to Ludwik Halski and Marcin Jarra. Along with other activists, such as Kazimierz Niesiołowski and Walenty Halski, they undertook to establish an institutional base and suitable conditions for the functioning of the merchant circle in Kraków – as well as, or in the first place, in Lwów (Lviv), the capital city of Galicia, as was the case with Halski. Among the wealthiest of merchants there were such ones whose social activism did not gain much publicity, which does not mean that they did not pursue it, as did for instance Rachel Holzer and Maks Glück. It is worth pointing out that the highest-ranking of the well-off were the owners of currency

exchange establishments and the traders in commodities considered exclusive at that time (such as linen and fine textiles, underwear, and beauty products). In 1910, included in that group were also the proprietors of the W. Halski ironmonger's shop.

Aside from the select few, representing a scarce minority of some 6 per cent of the whole, most of the merchants at the Cloth Hall neither belonged to the local elite nor aspired for such affinity. The majority of stallholders had a low income, reflected in the continuous amount of the personal tax they had to pay, which oscillated in the region of 8 to 10 Kronen (*korona*). They usually traded in small household items (known as *towary norymberskie*, or Nuremberg commodities) and fashion accessories.

Słowa kluczowe: elity społeczno-gospodarcze, Galicja, handel, Kraków, kupiectwo krakowskie, Sukiennice

Keywords: social and economic elites, Galicia, trade, Kraków, merchant trade in Kraków, Cloth Hall

Elity pozostają w sferze zainteresowań profesjonalnych badaczy już od przeszło stu lat, kiedy to Wilfredo Pareto oraz Gaetano Mosca wprowadzili do obiegu naukowego pojęcie elit. Pierwszy z nich stwierdził, że elita to „(...) każda klasa ludzi, którzy w swej dziedzinie osiągają najwyższe wskaźniki. (...) elita to ludzie wyróżniający się swoją sprawnością w konkurencji z innymi i tej sprawności zawdzięczają uprzywilejowaną pozycję społeczną – niezależnie od tego, z jakich środowisk się wywodzą”¹.

I choć przytoczone rozważania Pareto dotyczyły w dużej mierze elit władzy, to jednak można je odnieść również do innych dziedzin życia społecznego i gospodarczego. Spośród polskich badaczy ciekawe spostrzeżenia stały się udziałem Moniki Senkowskiej-Gluck, która w swoich dociekaniaх nad definicją elit doszła do wniosku, że należy do niej zaliczyć osoby, które „cieszyły się w świadomości społecznej badanej epoki wysokim – faktycznym, instytucjonalnym czy nawet

tylko skonwencjonalizowanym – prestiżem społecznym, czy to z racji przynależności do określonych grup czy warstw społecznych, środowisk, zawodów, czy też z racji osobistych walorów, zakresu oddziaływania”². Tym sposobem o przynależności do elitarnego grona współcześni historycy, abstrahując od własnych dywagacji, muszą kierować się realną oceną osoby badanej przez ówczesnie żyjących. Ciekawa konstatacja na temat elit została również zaprezentowana przez Jarosława Niconia, który napisał: „(...) każda forma politycznego zorganizowania społecznego wyznacza hierarchiczność jego struktury. Jej kształt najczęściej porównywalny bywa do geometrycznej figury trójkąta lub piramidy. Mniejszość stanowiąca wierzchołek bądź szczyt takiej struktury jest znacznie bardziej upodmiotowiona politycznie niż większość tworząca jej podstawę. Sytuacja taka implikuje każdorazowo podział społeczny na elitę i masy. Z tego punktu widzenia każde społeczeństwo posiada swoje elity, niezależnie od istniejących w jego ramach form podziałów klasowo-warstwowych”³.

Z zacytowanej definicji można wręcz wywnioskować, że o przynależności do elity w każdym społeczeństwie decydowało również, a może przede wszystkim, zaangażowanie w sprawy polityczne, społeczne i gospodarcze, co umożliwiło zaklasyfikowanie do tzw. elity władzy lub przynajmniej do grupy osób wywierającej wpływ na te ostatnie. Ten rodzaj elit mógł przybrać charakter regionalny oraz ponadregionalny, co w przypadku Galicji mogło oznaczać świadome oddziaływanie na organy władzy szczebla krajowego (Sejm Krajowy we Lwowie), czy wreszcie ogólnopaństwowy (parlament wiedeński).

Mając na uwadze zaprezentowaną powyżej krótką charakterystykę istoty elit, warto spróbować udzielić odpowiedzi na pytanie postawione w tytule niniejszego artykułu, czy kupcy z Sukiennic stanowili elitę galicyjskiego Krakowa. Najważniejszym kryterium umożliwiającym dokonanie klasyfikacji kupców zajmujących stragany i sklepy w krakowskich Sukiennicach pozostaje ich zamożność. Jej oceny można dokonać przez analizę wysokości opłacanego podatku. Podobnego wartościowania społeczności kupieckiej Krakowa próbowano dokonać już w okresie galicyjskim. Asumpt do tego typu działań podjęła Izba Handlowa i Przemysłowa, której działacze dążyli do utworzenia ogólnokrakowskiego stowarzyszenia kupieckiego. Inicjatywa ta odpowiadała zresztą wymogom nakazującym mocą ustawy państwowej tworzenie tego rodzaju związków. I choć w 1900 roku pod Wawelem funkcjonowały oficjalnie cztery dobrowolne stowarzyszenia zrzeszające kupców, to jednak każde selekcionowało osoby mogące wstąpić w ich szeregi. Pierwsze z nich i chyba najbardziej rozpoznawalne, a mianowicie Krakowska Kongregacja Kupiecka, przeznaczone było wyłącznie dla chrześcijan. Obok Kongregacji istniało Stowarzyszenie Kupców i Młodzieży Handlowej Katolickiej⁴. Kupcy żydowscy zrzeszali się w dwóch kolejnych towarzystwach. Ważniejsze nosiło nazwę Stowarzyszenie Kupców ku Przestrzeganiu Wspólnych Interesów, a jego rolę pozostawiała „wspólna ochrona prawna przeciw nieuczciwie postępującym dłużnikom”⁵. Drugą żydowską organizację tworzyła Czytelnia Młodzieży Handlowej Izraelickiej, której członkowie skupiali się na działaniach integracyjnych oraz samokształceniowych⁶. Pomimo pewnej niechęci środowiska kupieckiego, w Krakowie rozpoczęto proces konsolidacji przedstawicieli tej gałęzi gospodarki⁷. Decyzję tę na pewno

¹ Cyt. za: Noga Zdzisław: *Krakowska Rada Miejska w XVI wieku. Studium o elicie władzy*. Kraków 2003, s. 5.

² Cyt. za: Sroka Łukasz Tomasz: *Rada Miejska we Lwowie w okresie autonomii galicyjskiej 1870–1914. Studium o elicie władzy*. Kraków 2012, s. 9.

³ Cyt. za: *ibidem*, s. 6.

⁴ Archiwum Narodowe w Krakowie, ekspozytura w Spytkowicach (dalej cyt. ANK/Spytkowice), III Magistrat miasta Krakowa, Stowarzyszenie Kupców – organizacja stowarzyszenia, Pismo Izby Handlowej i Przemysłowej w Krakowie do Magistratu miasta Krakowa, 13 lutego 1900 r., sygn. 8069, s. nlb.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Jeszcze w 1901 r. urzędnicy krakowskiego magistratu podnosili fakt istnienia w Krakowie Kongregacji Kupieckiej, która – w myśl obowiązującego prawa – miała spełniać wymogi stowarzyszenia przemysłowego, do którego przynależność wymagała uprzedniego złożenia świadectwa (uzdolnienia) do wykonywania zawodu handlowego (niem. *Befähigungsnachweis*). *Ibidem*.

ułatwiła zdecydowana reakcja przedstawicieli Ministerstwa Handlu w korespondencji przesłanej do władz miasta Krakowa w 1906 roku⁸. Po kilkunastu miesiącach inicjatywa ta nabrała realnego kształtu. Najpierw pod koniec czerwca 1907 roku na specjalnie zorganizowanych zebraniach kupców krakowskich podjęto decyzję o ustanowieniu, wzorem innych miast monarchii habsburskiej, stowarzyszenia *Gremium Kupców*⁹. W gronie akuszerów związku znalazł się kupiec z Sukiennic, Walenty Halski, o którym jeszcze będzie mowa poniżej¹⁰. Spośród przedsiębiorców związanych z Sukiennicami stosowne zaproszenie do udziału w zebraniu otrzymali nadto: Michał Dyrzc, A. Holzer, Jan Ichnatowicz, Marcin Jarra, Stanisław Karliński, Maria Kurnatowska, Maria Madejska oraz Kazimierz Niesiołowski (por. tabela 1)¹¹. W zamyśle organizatorów, zaproszenia na spotkanie wysłano wyłącznie do kupców, którzy spełniali kryterium podatkowe, mające w przyszłości decydować o przynależności do kupieckiego *Gremium*¹². Raczej mało prawdopodobne, aby przy ekspedycji zaproszeń kierowano się względami pozamerytorycznymi, jak choćby wyznaczenie, skoro w kręgu osób zaproszonych znalazł się A. Holzer. W lipcu 1907 roku nastąpiło powołanie pięćdziesięciosobowego Komitetu proponentów rzeczzonego towarzystwa¹³, którego zadaniem było opracowanie statutu nowej organizacji oraz dokonanie klasyfikacji majątkowej przedsiębiorców trudniących się handlem. Kierownictwo nad pracami objęli m.in. prezes Izby Handlowej i Przemysłowej Maurycy Dattner oraz jego zastępca Jan Kanty Fedorowicz. W gronie tym znalazło się również miejsce dla Marcina Jarry, wówczas już od kilkunastu lat związanego z Sukiennicami¹⁴. Na etapie formowania się koncepcji powstającego stowarzyszenia uznano, że obowiązującym kryterium przynależności do *Gremium Kupców* będzie cenzus podatkowy, dzięki czemu możliwym stanie rozdzielenie kupiectwa drobnego od większego. W drugiej połowie 1907 roku fundamenty do utworzenia nowej organizacji kupieckiej w Krakowie zostały przygotowane. Władze krakowskiej Izby Handlowej i Przemysłowej opowiadały się, po konsultacjach z Komitetem proponentów, aby dolną granicę owego cenzusu ustanowić na 25 ko-

ron¹⁵, zmienioną finalnie na 20 koron. Przy czym kwota ta oznaczała stopę podatku zarobkowego. Osoby przekraczające tę barierę („od 20 koron wzwyż”) zaliczono do kupiectwa większego¹⁶. Pozostali otrzymali statut drobnego kupiectwa. W tym miejscu warto pokusić się o porównanie Krakowa z innymi miastami przedlitawskiej części monarchii austro-węgierskiej. Otóż w stołecznym Wiedniu do tamtejszego *Gremium Kupców* (niem. *Gremium der Wiener Kaufmannschaft*) mogli należeć kupcy opłacający 120 koron rocznego podatku osobistego. W Pradze granicę tę wytyczała kwota 280, w Linzu 80, w Grazu 60, w Opawie 50, a z kolei w Ołomuńcu „zaledwie” 42 korony¹⁷. Zaprezentowane kwoty pokazują faktycznie ogólny stan majątkowy kupiectwa krakowskiego, a w szerszym ujęciu również galicyjskiego. W Krakowie, aby zgromadzić dość pokaźną reprezentację *Gremium Kupców*, cenzus podatkowy musiał zostać dostosowany do lokalnych uwarunkowań. Niemniej przedsiębiorcy predystynowani do powstającego stowarzyszenia byli finansową elitą Krakowa, przynajmniej w zamyśle jego organizatorów.

Pomimo nakreślenia istoty *Gremium Kupców*, jego założenie spotkało się z wieloma trudnościami natury formalno-prawnej. Jeszcze w maju 1909 roku lwowskie Namiestnictwo odrzuciło przesłane statuty, argumentując odmowę ich rejestracji m.in. faktem niezłożenia materiałów statystycznych zawierających wykaz krakowskich kupców, a ponadto nieuwzględnieniem w tej sprawie opinii Kongregacji Kupieckiej. Nakazano również opracować plan „organizacji ogółu przedsiębiorstw handlowych”, a nie tylko *Gremium Kupców*¹⁸. Sugestie Namiestnictwa spotkały się zresztą ze stanowczą odpowiedzią władz Izby Handlowej i Przemysłowej. W stosownej korespondencji do krakowskiego magistratu z 12 grudnia 1910 roku podniesiono, że nie sposób w szybkim trybie dokonać konsolidacji ubogiego kupiectwa z powodu „bardzo złych, najczęściej, stosunków majątkowych oraz także finansowych i moralnych sił, potrzebnych do społecznej kooperacji”¹⁹. Z zachowanej dokumentacji archiwalnej wynika, że problemy z organizacją w Krakowie *Gremium Kupców* przedłużały się w latach kolejnych. Ze względu na braki w intere-

⁸ Ibidem, Korespondencja c.k. Instruktorza Ministerstwa Handlu dla stowarzyszeń przemysłowych do Magistratu król. stoł. miasta Krakowa, 7 grudnia 1906 r.

⁹ Podobne organizacje zawiązano m.in. w Wiedniu, Pradze oraz w Grazu. Ibidem, Korespondencja Izby Handlowej i Przemysłowej w Krakowie do Magistratu stoł. król. miasta Krakowa, 18 grudnia 1907 r.

¹⁰ Ibidem, Posiedzenie Komitetu proponentów w sprawie *Gremium Kupców* w Krakowie, 2 lipca 1907 r.; Zebranie w sprawie założenia *Gremium Kupców* w Krakowie, 26 czerwca 1907 r.

¹¹ Ibidem, Lista osób zaproszonych na zebranie w sprawie założenia *Gremium Kupców* w Krakowie.

¹² Wszystkich zaproszonych krakowskich kupców było 686, z czego z zaproszenia skorzystało 136. Ibidem, Korespondencja Izby Handlowej i Przemysłowej w Krakowie do Magistratu miasta Krakowa, 27 czerwca 1907 r.

¹³ Komitetowi przysługiwało prawo kooptacji proponentów. Ibidem, Zebranie w sprawie założenia *Gremium Kupców* w Krakowie,

26 czerwca 1907 r.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem, Korespondencja Izby Handlowej i Przemysłowej w Krakowie do Magistratu stoł. król. miasta Krakowa, 18 grudnia 1907 r. Por. *Projekt Statutu Stowarzyszenia „Gremium Kupców” w Krakowie*. Kraków 1907, s. 6.

¹⁶ ANK/Spytkowice, III Magistrat miasta Krakowa, Stowarzyszenie Kupców – organizacja stowarzyszenia, Pismo Izby Handlowej i Przemysłowej do Magistratu król. stoł. miasta Krakowa, 12 grudnia 1910 r., sygn. Kr. 8069, s. nlb.

¹⁷ Ibidem, Korespondencja Izby Handlowej i Przemysłowej do Magistratu król. stoł. miasta Krakowa, 18 grudnia 1907 r.

¹⁸ *Sprawozdanie z czynności Rady Kongregacji Kupieckiej za rok 1909*. Kraków 1910, s. 20–23.

¹⁹ ANK/Spytkowice, III Magistrat miasta Krakowa, Stowarzyszenie Kupców – organizacja stowarzyszenia, Pismo Izby Handlowej i Przemysłowej do Magistratu król. stoł. miasta Krakowa, 12 grudnia 1910 r., sygn. Kr. 8069, s. nlb.

sującej nas dokumentacji nie sposób określić losów Gremium w czasie poprzedzającym wybuch wielkiej wojny, aczkolwiek zgromadzony materiał umożliwi dokonanie klasyfikacji krakowskich kupców ze względu na stopień ich majątkowości. Uwzględniwszy z kolei specyfikę badanego zagadnienia, uwaga została skoncentrowana na kupcach związanych zawodowo z krakowskimi Sukiennicami.

W celu uzupełnienia zaprezentowanych rozważań warto zaznaczyć, że dla pozostałych reprezentantów branży handlowej, niespełniających wymogów cenzusowych, przewidziano akces do stowarzyszeń zawodowych²⁰. I choć w pierwszej dekadzie XX wieku w Krakowie działało kilka tego typu związków²¹, to nie stanowiły one zarzewia do utworzenia jednej silnej organizacji skupiającej ubogie warstwy krakowskiego kupiectwa. Z tego też powodu, pomimo oporu Izby Handlowej i Przemysłowej²², uformowano Stowarzyszenie Kupców Drobnej Sprzedaży Artykułów Spożywczych. Po latach starań i wyjaśnieniu wszelkich wątpliwości, zgłaszanych głównie przez kierownictwo IHP, Namiestnictwo Galicyjskie wydało 14 września 1912 roku reskrypt zatwierdzający statut tego Stowarzyszenia. Z kolei w mar-

cu roku kolejnego zwołano pierwsze Walne Zgromadzenie jego członków²³. W skład towarzystwa mogli wchodzić kupcy posiadający karty przemysłowe oraz nieprzekraczający cenzusu ustalonego na 20 koron rocznego podatku zarobkowego²⁴. Przy czym zdecydowana większość spośród 247 kupców trudniących się sprzedażą wiktuałów w Krakowie (poza nieobjętych spisami Kazimierzem i Stradomiem) opłacała podatek poniżej tej kwoty²⁵.

Do określenia stopnia zamożności kupców z Sukiennic może posłużyć wykaz krakowskich przedsiębiorców zajmujących się handlem w 1910 roku, który został sporządzony przez Izbę Handlową i Przemysłową w Krakowie dla celów powołania wspomnianego Gremium Kupców. Spisem tym objęto w sumie 2966 handlowców, z czego 2813 prowadziło handel na terenie Krakowa, a pozostałych 153 jeszcze wówczas poza administracyjnym obszarem miasta, a mianowicie w rejonie Czarnej Wsi, Dębnik, Grzegórzek, Półwsi Zwierzynieckiej i Zwierzyńca. Na podstawie wspomnianego dokumentu opracowana została poniższa tabela obejmująca wyłącznie kupców handlujących w lokalach najmowanych w Sukiennicach.

Tabela 1. Wykaz przedsiębiorców trudniących się handlem w krakowskich Sukiennicach wraz z wysokością podatku płaconego w 1910 r.

Lp.	1	2	3	4	5
1.	Beże Franciszka	–	Towary galanteryjne	10 IX 1902	42
2.	Dyrcz Michał	35	Sprzedaż wiktuałów	–	24
3.	Gałczyńska Zofia	17	Sprzedaż obuwia	21 VIII 1906	8
4.	Gebauer Józef	27	Sprzedaż soli i słoniny	–	16
5.	Glück Maks ²⁶	8	Płótno i bielizna	22 V 1902	320
6.	Goldklaug Chaim	50	Towary norymberskie	4 VII 1906	10
7.	Górnicka Maria	1	Towary galanteryjne	23 XI 1907	36
8.	Graber Baruch	60	Towary galanteryjne	–	10
9.	Graber Rachela	51	Towary galanteryjne	25 VIII 1897	8
10.	Gutenstein Rozalia	–	Towary galanteryjne	17 I 1893	10
11.	Halski W. ²⁷	21–22	Towary żelazne	24 III 1893	160
12.	Herschtal Gustawa	–	Towary norymberskie	21 IV 1897	12
13.	Hofmann Ferdynand	17	Towary złote i srebrne	2 I 1897	20
14.	Holzer A. ²⁸	–	Kantor pieniężny	2 XI 1863	360
15.	Holzer Rachela	–	Kantor pieniężny	25 IX 1886	360

²⁰ Ibidem, Pismo Izby Handlowej i Przemysłowej do Magistratu król. stoł. miasta Krakowa, 18 grudnia 1907 r.

²¹ Wśród stowarzyszeń handlowych skupiających ubogich kupców znalazły się: Stowarzyszenie Drogistów (Drogistów), Stowarzyszenie Kramarzy Dewocjonalistów, Stowarzyszenie Handlarzy Mąk i Krup. Ponadto w 1910 r. w trakcie tworzenia były stowarzyszenia: handlarzy artykułów spożywczych dzielnic od I do IV, księgarzy (założone w 1883 r., lecz nieukonstytuowane), ogrodników, agentów handlowych i handlarzy nafty. Ibidem, Pismo Izby Handlowej i Przemysłowej do Magistratu król. stoł. miasta Krakowa, 12 grudnia 1910 r.

²² Kierownictwo Izby zgłaszało pretensje o ustalenie cenzusu dochodowego dla stowarzyszenia zawodowego.

²³ ANK/Spytkowice, Magistrat miasta Krakowa, Stowarzyszenie Handlarzy i Drobnych Przemysłowców Artykułów Spożywczych – statut, protokoły zebrań, Pismo Magistratu król. stoł. miasta Kra-

kowa do Kotschy Stefanii, 7 lutego 1913 r., sygn. 8113, s. nlb.

²⁴ Ibidem, Pismo c.k. Instruktoru handlu dla Stowarzyszeń przemysłowych w Krakowie do Magistratu król. stoł. miasta Krakowa, 25 marca 1908 r.

²⁵ ANK/Spytkowice, Magistrat Miasta Krakowa, obwieszczenie Namiestnictwa, 2 kwietnia 1909 r.; Wykaz przemysłowców posiadających karty przemysłowe na sprzedaż towarów spożywczych (tow. mieszanych i wiktuałów) w Krakowie w dz. I, II, III, IV, V, VI, sygn. Kr. 8113, s. nlb.

²⁶ Według wykazu, Maks Glück w 1910 r. zatrudniał sześciu pracowników i jednego ucznia.

²⁷ Halscy zatrudniali w 1910 r. pięciu pracowników i sześciu uczniów.

²⁸ Kantor Holzera zatrudniał według wykazu dwóch pracowników i dwóch uczniów.

Lp.	1	2	3	4	5
16.	Ihnatowicz Jan ²⁹	20	Chemia i kosmetyki	–	120
17.	Iliker Hinda Lea	23	Towary norymberskie	–	10
18.	Jakubowski M. ³⁰	26	Wyroby platerowane	12 I 1901	64
19.	Justyniak Julia	–	Ciastka i wiktuały	4 VII 1899	3
20.	Karkula Waleria	49	Towary galanteryjne	13 IV 1907	10
21.	Karliński Stanisław ³¹	28	Galanteria i papier	4 I 1896	64
22.	Kurnatowska Maria	7	Kantor pieniężny	15 IX 1906	16
23.	Kwaśniewska Eleonora	8	Towary galanteryjne	27 IV 1903	42
24.	Lipschnitz Mozes Józef	43	Towary norymberskie	–	10
25.	Lisowski Agenor	23	Sprzedaż herbaty	30 III 1905	42
26.	Lisowski Karol	33	Sprzedaż soli i słoniny	–	16
27.	Łodziński Feliks	12	Sprzedaż obuwia	12 V 1909	24
28.	Löwy Paulina	53	Towary norymberskie	–	12
29.	Löwenstein Aron	57	Towary galanteryjne	–	8
30.	Madejska Maria ³²	40	Sprzedaż owoców	24 VII 1901	72
31.	Mikulska Rozalia	26	Sprzedaż ciastek	15 X 1900	4
32.	Myszkowska Franciszka	34	Wyroby cukiernicze	23 II 1906	5
33.	Niesiołowski Kazimierz ³³	24	Towary bławatne	–	240
34.	Orkisz Maria	40	Towary mieszane	6 I 1898	5
35.	Rittermann Rebeka	–	Towary norymberskie	–	10
36.	Rosenblum Laja	12	Towary galanteryjne	–	8
37.	Schmerler Samuel	37	Towary norymberskie	18 VIII 1903	8
38.	Smoler Katarzyna	44	Sprzedaż soli i słoniny	14 X 1903	8
39.	Sprung Rozalia	48	Towary norymberskie	16 III 1903	20
40.	Sternberg Gusta	31	Towary norymberskie	7 VIII 1908	8
41.	Steuer Maria	52	Towary norymberskie	–	8
42.	Uebersfeld Juda Samuel	10	Towary norymberskie	–	8
43.	Weinstein Józef	39	Towary galanteryjne	31 V 1902	8
44.	Werdiger Mendel	56	Towary galanteryjne	–	8
45.	Wieczorek Zygmunt ³⁴	29	Towary modne	3 I 1906	42
46.	Wo[l]tsman Liebe	41	Towary norymberskie	–	10

Źródło: ANK/Spytkowice, Magistrat miasta Krakowa III, Stowarzyszenie Kupców – organizacja stowarzyszenia, Wykaz osób trudniących się w Krakowie handlem z 1910 r., sygn. Kr. 8069, s. nlb.

Objaśnienia:

- 1 – Dane przedsiębiorcy / nazwa firmy
- 2 – Numer lokalu najmowanego w Sukiennicach
- 3 – Kategoria przedsiębiorstwa (oferowane towary)
- 4 – Data uzyskania karty przemysłowej
- 5 – Kwota płaconego podatku (w koronach)

Z lektury tabeli wynika paradoksalnie, że wśród kupców trudniących się handlem w prestiżowych krakowskich Sukiennicach przeważały osoby o niewysokich dochodach. Dowodzi tego uiszczany przez nich podatek zarobkowy. Dominowali tutaj przedsiębiorcy opłacający 8 i 10 koron podatku. Odpowiednio było to dwunastu i ośmiu kramarzy, aczkolwiek zdarzali się również handlarze wykazujący podatek pomiędzy 3 a 5 koron. Podatek przekraczający 20 koron płaćli 18 kupców (38 proc.), z czego tylko sześciu przekroczyło barierę 100 koron (12 proc. badanej grupy),

co oznacza, że właśnie tę niewielką reprezentację należałoby zaliczyć do bogatego krakowskiego mieszczaństwa (zob. wykres 1).

Aspiracje do Gremium Kupców mogło zgłosić mniej niż 40 proc. sukiennickich kupców objętych wykazem Izby Handlowej i Przemysłowej. Pozostali nie spełniali podstawowego

²⁹ W dokumentacji urzędowej stosowano zapis Ichnatowicz Jan.

³⁰ Jakubowski w 1910 r. angażował jednego sprzedawcę.

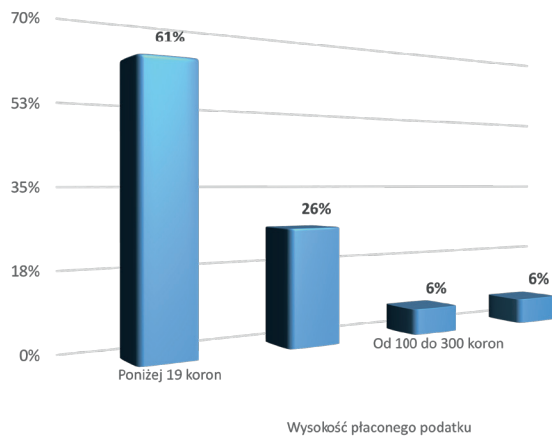
³¹ Sklep Karlińskiego sprawował pieczę nad trojgiem uczniów przygotowujących się do zawodu sprzedawcy.

³² Kram zatrudniał dodatkowo jednego pracownika.

³³ Kazimierz Niesiołowski w swoim kramie dawał pracę czterem osobom.

³⁴ Dodatkowo zatrudniano jedną kasjerkę oraz przyjęto na praktykę jednego ucznia.

Wykres 1. Klasyfikacja przedsiębiorców trudniących się handlem w Sukiennicach w 1910 r. według wysokości płaconego podatku (w przedziałach określonych w projekcie stowarzyszenia Gremium Kupców)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z tabeli 1

cenzusu finansowego. Przyjmując jednakże kryterium obowiązujących od końca XIX wieku w Austrii klas podatkowych, to spośród już wyselekcjonowanej grupy przedsiębiorców należałoby dokonać kolejnej weryfikacji. W myśli austriackiego prawa podatkowego, osoby prowadzące działalność gospodarczą nastawioną na zysk zobligowano do płacenia powszechnego podatku zarobkowego³⁵. Płatnicy ci zostali zaklasyfikowani do czterech klas podatkowych. Klasa pierwsza, najwyższa, obejmowała osoby wpłacające podatek kontyngentowy w wysokości ponad 2 tysiące koron. Do drugiej należeli podatnicy uiszczający pomiędzy 300 a 2 tysiące koron. Klasę trzecią stanowili obywatele płacący od 60 do 300 koron. Najniżej przyporządkowani byli ci, których podatek osobisty nie przekroczył 60 koron³⁶. Uwzględniwszy powyższe kryteria, dość łatwo sklasyfikować interesującą nas społeczność (zob. tabela 2).

Tabela 2. Klasyfikacja kupców z Sukiennic według płaconego podatku osobistego przy zastosowaniu obowiązujących w Austrii klas podatkowych, stan z 1910 r.

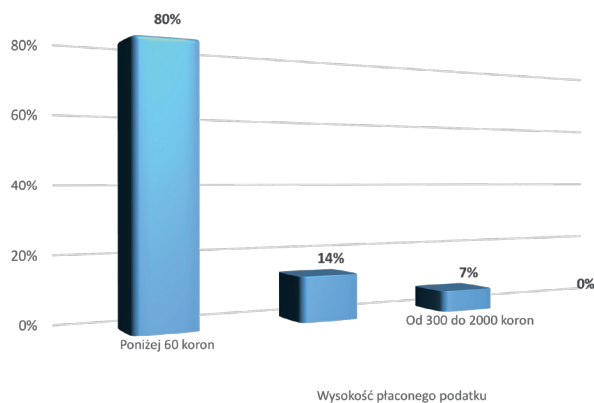
Klasa podatkowa	Liczba przedsiębiorców
I	0
II	3
III	6
IV	37

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z tabeli 1

³⁵ Podatek zarobkowy w Austrii wprowadzono już w 1812 r., jednakże dopiero pod koniec XIX w. nastąpiła jego wieloplaszczynowa modyfikacja (1896). Od podatku zarobkowego zwolniono przedsiębiorstwa o charakterze rolnym (wyjąwszy browary i gorzelnie) i państwowym, jak np. poczta. Drugim rodzajem podatku zarobkowego był ten opłacany przez przedsiębiorstwa zobowiązane do publicznego składania rachunków (np. towarzystwa akcyjne, kasy oszczędności, kasy zaliczkowe, koleje państwowe itp.). *Ustawa z dnia 25 października 1896 o podatkach osobistych bezpośrednich*. „Dziennik Ustaw Państwa dla Królestw i Krajów w Radzie Państwa Reprezentowanych” 1896, l. 220, s. 673, 693, 698–699; Czerkaw-

Powyższe zestawienie tabelaryczne daje pełny obraz pozycji majątkowej kupców z Sukiennic w kontekście uwarunkowań ogólnopañstwowych. Wcześniej przybliżona klasyfikacja, choć niezwykle istotna, miała jednak charakter lokalny, gdyż była skonstruowana przez środowisko krakowskiego kupiectwa i dotyczyła jego samego. Tabela 2 wraz z towarzyszącym jej wykresem 2 ukazuje bardziej dramatyczny obraz kondycji ekonomicznej analizowanej grupy, gdzie niemal 80 proc. przedsiębiorców mieściło się w czwartej, ostatniej klasie podatkowej. Żaden z kolei nie przekroczył dochodów umożliwiających osiągnięcie pierwszej klasy podatkowej.

Wykres 2. Klasyfikacja przedsiębiorców trudniących się handlem w Sukiennicach w 1910 r. według wysokości płaconego podatku zarobkowego (w przedziałach określonych austriackim prawem podatkowym)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie tabeli 1 i 2

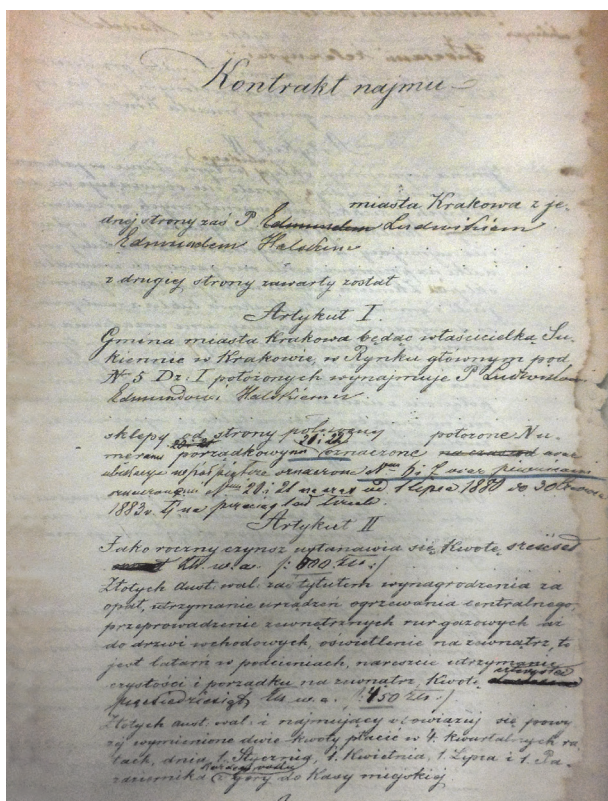
Według nakreślonych kryteriów można wyselekcjonować z próby poddanej badaniu kilka osób, które należałoby uznać za elitę finansową Krakowa przełomu XIX i XX wieku. Grupa ta zaliczała się do drobnej burżuazji³⁷. W tamtym czasie wyznaczała ją właśnie cenzus podatkowy. Przede wszystkim tworzyli ją mieszcianie płacący podatki przekraczające 100 koron rocznie, a więc uzyskujący na tyle spore dochody, aby mogli realizować inwestycje z zaoszczędzonych funduszy³⁸. Do warstwy tej przynależeli właściciele kantorów Holzerokee, Maks Glück – posiadacz sklepu z towarami bławatnymi, Jan Ihnatowicz – prowadzący sklep z artykułami chemicznymi i kosmetykami, Kazimierz Niesiołowski – przedsiębiorca zajmujący się sprzedażą towarów bławatnych oraz Ludwik i Walenty Halscy – handlujący artykułami żelaznymi.

ski Włodzimierz: *Rezultaty podatku osobisto-dochodowego w Austrii 1898 r.* „Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne” 1900, R. 1, z. 1–2, s. 169; Broński Krzysztof: *Galicja w systemie podatkowym Austrii na przełomie XIX i XX w.* „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie” 2004, nr 655, s. 43.

³⁶ Broński Krzysztof: *Galicja w systemie podatkowym...*, s. 43.

³⁷ Grupa ta występowała najczęściej w dużych miastach, jak Kraków, Lwów, Warszawa, Lublin i Poznań. Kołodziejczyk Ryszard: *Burżuazja polska w XIX i XX wieku. Szkice historyczne*. Warszawa 1979, s. 119.

³⁸ Bereś Ewa: *Krosno i jego samorząd w dobie autonomii galicyjskiej*. Krosno 2008, s. 169.

Pierwsza strona kontraktu najmu lokali w Sukiennicach przez Ludwika Halskiego, 1880; w zasobie ANK/Spytkowice, III Magistrat miasta Krakowa, sygn. Kr. 6686, s. nlb.

W kręgu najzamożniejszych kupców z Sukiennic można wymienić kilkoro silnie zaangażowanych w sprawy krakowskich oraz lwowskich instytucji gospodarczych. Wspomnę tutaj Kazimierza Niesiołowskiego, uczestniczącego w pracach krakowskiej Izby Handlowej i Przemysłowej, której był „członkiem rzeczywistym”³⁹. Do owego elitarnego grona bez wątpienia należeli właściciele sklepu z towarami żelaznymi i norymberskimi, bracia Ludwik i Walenty Halscy. Przy czym ich ambicje wykraczały dalece poza sukces finansowy prowadzonej firmy, stąd zasługują oni na więcej uwagi. Obaj wychowani zostali w Anglii, gdzie ojciec, Antoni, wyemigrował w 1848 roku. Ludwik zdobył wykształcenie handlowe w Wielkiej Brytanii. Tuż po zakończeniu edukacji wraz ojcem i bratem zamieszkał we Lwowie. Tam też przy placu Mariackim Antoni około 1875 roku otworzył skład wyrobów metalowych⁴⁰. Przez kolejnych kilka lat synowie przebywali z ojcem, aczkolwiek już w 1880 roku bracia Halscy związali się z drugim miastem Galicji – Krakowem. 1 lipca tego samego roku Ludwik Edmund Halski rozpoczął najem dwóch lokali w Sukiennicach z rocznym czynszem wynoszącym, bagatela, 550 złr. Umowa z krakowskim magistratem obowiązywała do 30 czerwca 1883 roku. W następnych latach była ona wielokrotnie przedłużana⁴¹. Przy czym jako strona najmująca figurował reprezentujący firmę Ludwik lub Walenty. Tym sposobem Halscy od samego początku pobytu pod Wawelem związali się z najważniejszym miejscem handlowym ówczesnego Krakowa, gdzie prowadzili sklep z artykułami żelaznymi i norymberskimi, jak nazywano materiały galanteryjno-pasmanteryjne. Ponadto w 1881 roku bracia wykupili na własność sklep Ta-

rasiewiczza, specjalizujący się właśnie w sprzedaży towarów metalowych i norymberszczyzny⁴².

Śród sukiennickich kupców niektórzy angażowali się wydatnie w lokalne życie polityczne. Jednym z nich był, posiadający mandat radnego miejskiego, Marcin Jarra – właściciel sklepu z wyrobami platerowanymi. Radnym miejskim wybrano go w 1911 roku. Funkcję tę sprawował przez kolejne trzy lata, do czerwca 1914 roku. I choć w tym czasie podejmowano kluczowe dla miasta decyzje, jak rozbudowa elektrowni, realizowanie idei Wielkiego Krakowa, nie dał się on zapamiętać jako szczególnie aktywny radny⁴³. Ciekawostką jest fakt, że Jarra na początku XX wieku był również jednym z akuszerów Gremium Kupców.

Istotną rolę w krakowskim samorządzie odegrał wspomniany już wcześniej Ludwik Halski. Przygoda Halskiego jako samorządowca zaczęła się dość późno, bo dopiero pamiętnego 1914 roku. Zaprzysiężenie radnych wybranych na XVII kadencję (1914–1917) nastąpiło w czwartek 2 lipca⁴⁴, zaledwie kilka dni po zabójstwie arcyksięcia Ferdynanda i jego małżonki w Sarajewie, co też spotkało się z natychmiastową reakcją nowej Rady⁴⁵. Jeszcze tego samego dnia dokonano wyborów spośród radnych członków sekcji i komisji, których zadaniem było zajmowanie się konkretnymi problemami dotyczącymi miasta. Krakowska Rada Miejska XVII kadencji pracowała w sześciu sekcjach: I – ekonomicznej, II – skarbowej, III – prawniczej, IV – szkolnej, V – wojskowej i VI – dobroczynnej⁴⁶. Ludwik Halski został wybrany członkiem sekcji I, co uwzględniwszy jego kompetencje i doświadczenie zawodowe, zapewne nie stanowiło zaskoczenia⁴⁷. Ponadto zasiadał on w co najmniej trzech komisjach miejskich, a mianowicie gazowo-elektrycznej, gospodnio-szynkarskiej oraz tramwajowej⁴⁸. Jako członek sekcji ekonomicznej Halski brał

³⁹ *Sprawozdanie z czynności Rady Kongregacji Kupieckiej za rok 1909...*, s. 8.

⁴⁰ *Skorowidz Przemysłowo-Handlowy Królestwa Galicji*. Wyd. 2. Lwów 1912, s. 172 (Handel); *Polski słownik biograficzny* (dalej cyt. *PSB*): Halski Ludwik Edmund. Hasło oprac. Stanisław Pańków. T. 9/1, z. 40. Wrocław 1960, s. 256.

⁴¹ ANK/Spytkowice, III Magistrat miasta Krakowa, Pismo z Magistratu miasta Krakowa do Kasy miejskiej w sprawie dzierżawy sklepów nr 21 i 22 w Sukiennicach przez Ludwika Edmunda Halskiego, 1 kwietnia 1882 r., sygn. Kr. 6686, s. nlb.

⁴² *PSB*: Halski Ludwik Edmund..., s. 256.

⁴³ Zob. m.in. Archiwum Narodowe w Krakowie, oddział przy ulicy Siennej (dalej cyt. ANK/Sienna), II Magistrat miasta Krakowa, Protokoły obrad Rady Miejskiej, Posiedzenia jawne za okres od 18 września 1912 do 30 czerwca 1914 r., sygn. Mag 342.

⁴⁴ *Ibidem*, Protokoły obrad Rady Miejskiej. Posiedzenia jawne, sygn. Mag 343, s. 1.

⁴⁵ Radni podjęli decyzję, aby w sobotę 4 lipca zorganizować uroczyste nabożeństwo żałobne za ofiary zamachu. *Ibidem*, s. 5.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 9–16.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 9.

⁴⁸ Wyborów do poszczególnych komisji dokonano na posiedzeniu Rady Miejskiej lipca 1914 r. *Ibidem*, s. 24, 29–30, 32. ANK/Sienna, II Magistrat miasta Krakowa, Protokoły posiedzeń Rady Miejskiej (tajne, jawne, nadzwyczajne), sygn. Mag 360, s. 607, 625, 627, 645.

bezpośredni udział w podejmowaniu szczegółowych rozwiązań wynikających z postępującej urbanizacji Krakowa, co niejako było konsekwencją trwającej budowy Wielkiego Krakowa. Otóż jeszcze w lipcu 1914 roku radni odpowiedzialni za kwestie ekonomiczne i budżetowe wnioskowali m.in. o przebudowę ulic św. Łazarza, Zwierzynieckiej, Tadeusza Kościuszki, a także traktów zlokalizowanych w już przynależącej do Krakowa Nowej Wsi⁴⁹. Głośnym, a zarazem niezwykle istotnym efektem działań sekcji współtworzonej przez Halskiego było ustanowienie szczegółowego „Regulaminu komunikacyjnego w mieście Krakowie”, co faktycznie stanowiło rozszerzenie obowiązującego od 1884 roku „Regulaminu dla utrzymania czystości i porządku dla królewskiego stołecznego miasta Krakowa”. Przy czym ten ostatni w wielu punktach pozostawał anachroniczny, co też wynikało z gwałtownego rozwoju transportu kołowego (tramwajowego, automobilowego), szczególnie intensywnego w pierwszej dekadzie XX wieku⁵⁰. O powszechnym zaufaniu, jakim cieszył się Halski w gronie pozostałych radnych, świadczy fakt, że obrano go na delegata wyznaczonego do podpisywania kontraktów w imieniu władz miejskich⁵¹. Ludwik Halski był obecny na wszystkich posiedzeniach zaprzysiężonej w lipcu Rady Miejskiej do momentu, kiedy wstrzymano jej prace pod koniec sierpnia 1914 roku⁵².

W wyniku zaprowadzenia stanu wojennego w Galicji oraz dramatycznego przebiegu działań wojennych krakowska Rada Miejska nie obradowała przez kolejne dwa lata⁵³. Siódme posiedzenie pełnej Rady XVII kadencji odbyło się dopiero 20 lipca 1916 roku⁵⁴. Jednakże w gronie radnych na próżno wówczas było szukać Ludwika Halskiego⁵⁵. Jego absencja w tym gremium trwała do 7 września 1916 roku⁵⁶. W tym czasie – jak wynika z treści korespondencji przesłanej przez Walentego Halskiego do prezydenta miasta Juliusza Lea – przebywał on na kuracji wodoleczniczej w Marienbadzie (obecnie czeski kurort Mariańskie Łaźnie)⁵⁷. Pomimo niedyspozycji, Halskiego informowano telegraficznie o ważnych dla niego sprawach (m.in. o organizowanych posiedzeniach Rady)⁵⁸. Po powrocie do Krakowa nie zdarzyło mu się opuszczać posiedzeń Rady Miejskiej. Wśród istotnych spraw, z jakimi przyszło zmagać się ówczesnym władzom Krakowa, znalazła się m.in. aprowizacja miasta oraz problem uchodźców wojennych.

Do października 1916 roku Halski pozostawał członkiem Wydziału Kasy Oszczędności miasta Krakowa⁵⁹, gdzie działał m.in. obok takich osobistości, jak prezydent Juliusz

-1-

Protokół obrad pełnej Rady miejskiej

Posiedzenie zwykłe I w kadencji XVII.

z dnia 2 lipca 1914.

Prezident: E. Łęczyński

Wiceprezident m.:

I. Przewodniczący: E. Łęczyński

II. Wiceprezident m.: J. Sare

Prezident Rady miejskiej: D. Tadeusz Hanzenberg

1. Dr. Wandrowski Ernest	35	Dr. Kozłowski Piotr
2. Balko Józef	36	Dr. Kozłowski Piotr
3. Baza Gustaw Guston	37	Dr. Kozłowski Piotr
4. Bazylik Józef	38	Dr. Kozłowski Piotr
5. Bazylik Józef	39	Dr. Kozłowski Piotr
6. Bazylik Józef	40	Dr. Kozłowski Piotr
7. Chwałek Jan	41	Dr. Kozłowski Piotr
8. Czubyński Piotr	42	Dr. Kozłowski Piotr
9. Czupka Adam	43	Dr. Kozłowski Piotr
10. Damski Wacław	44	Dr. Kozłowski Piotr
11. Damski Wacław	45	Dr. Kozłowski Piotr
12. Damski Wacław	46	Dr. Kozłowski Piotr
13. Damski Wacław	47	Dr. Kozłowski Piotr
14. Damski Wacław	48	Dr. Kozłowski Piotr
15. Damski Wacław	49	Dr. Kozłowski Piotr
16. Damski Wacław	50	Dr. Kozłowski Piotr
17. Damski Wacław	51	Dr. Kozłowski Piotr
18. Damski Wacław	52	Dr. Kozłowski Piotr
19. Damski Wacław	53	Dr. Kozłowski Piotr
20. Damski Wacław	54	Dr. Kozłowski Piotr
21. Damski Wacław	55	Dr. Kozłowski Piotr
22. Damski Wacław	56	Dr. Kozłowski Piotr
23. Damski Wacław	57	Dr. Kozłowski Piotr
24. Damski Wacław	58	Dr. Kozłowski Piotr
25. Damski Wacław	59	Dr. Kozłowski Piotr
26. Damski Wacław	60	Dr. Kozłowski Piotr
27. Damski Wacław	61	Dr. Kozłowski Piotr
28. Damski Wacław	62	Dr. Kozłowski Piotr
29. Damski Wacław	63	Dr. Kozłowski Piotr
30. Damski Wacław	64	Dr. Kozłowski Piotr

Lista obecności radny miejskich, pod pozycją nr 26 wpisany został Ludwik Halski, 2 lipca 1914 r.; w zasobie ANK/Sienna, II Magistrat miasta Krakowa, sygn. Mag 343, s. 1

Leo, pierwszy wiceprezydent Jan Kanty Fedorowicz, drugi wiceprezydent Józef Sare, Henryk Szarski, późniejszy prezes krakowskiej Izby Przemysłowo-Handlowej Tadeusz Epstein czy też znany historyk i ekonomista Artur Benis. W styczniu dokonano wyboru nowych członków Wydziału, ale wśród dwudziestoosobowego składu nie było już Ludwika Halskiego⁶⁰. Do połowy 1917 roku angażował się w pracę Rady. Jeszcze w styczniu organizował wybory na członków Wydziału Kasy Oszczędności miasta Podgórze⁶¹. Najpewniej ze względów zdrowotnych w czerwcu uzyskał dwumie-

⁴⁹ ANK/Sienna, II Magistrat Miasta Krakowa, sygn. Mag 343, s. 16–23.

⁵⁰ Ibidem, s. 44.

⁵¹ Ibidem, s. 33.

⁵² W okresie od 2 lipca do 21 sierpnia 1914 r. odbyło się sześć posiedzeń krakowskiej Rady Miejskiej.

⁵³ Zgodę na reaktywację Rady Miejskiej udzieliło Namiestnictwo Galicyjskiej 20 lipca 1916 r. ANK/Sienna, II Magistrat miasta Krakowa, sygn. Mag 360, s. 1937.

⁵⁴ ANK/Sienna, II Magistrat miasta Krakowa, sygn. Mag 343, s. 96.

⁵⁵ Ibidem, s. 96, 117, 134, 155.

⁵⁶ Ibidem, s. 171.

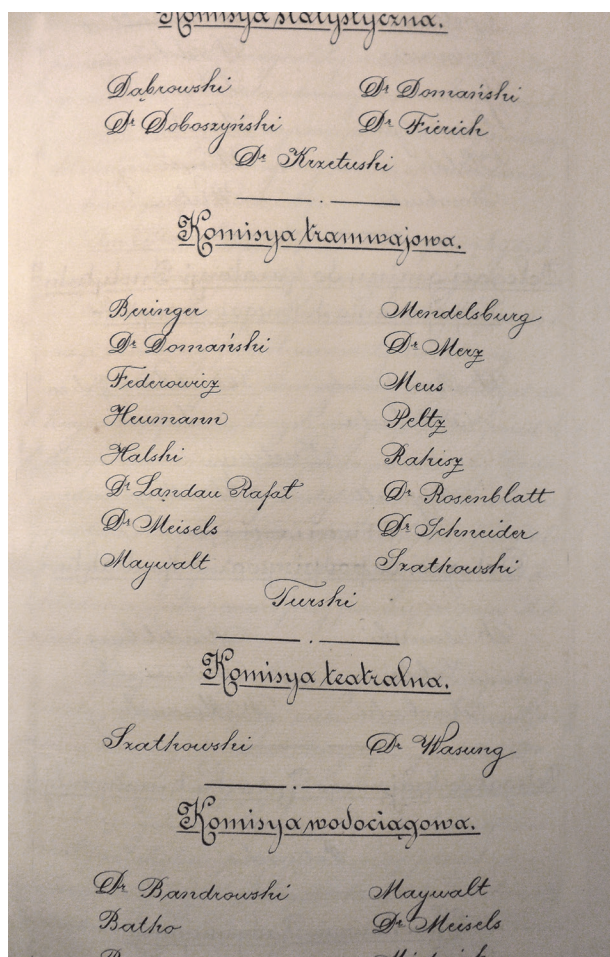
⁵⁷ ANK/Sienna, II Magistrat miasta Krakowa, sygn. Mag 360, s. 1715.

⁵⁸ Ibidem, s. 1898–1899.

⁵⁹ Zasadniczym celem Kasy Oszczędności miasta Krakowa było stworzenie „sposobności do bezpiecznego i korzystnego umieszczenia zaoszczędzonego grosza i przyczynienia się przez to do podniesienia pracowitości i oszczędności”. Jej początek sięga 1866 r., kiedy została powołana do funkcjonowania przez Towarzystwo Wzajemnych Ubezpieczeń od Ognia, a więc popularną Floriankę. 1 maja 1873 r. Kasa przeszła pod zarząd miasta Krakowa. *Projekt nowego statutu Kasy Oszczędności miasta Krakowa*. Kraków 1913, s. 3.

⁶⁰ ANK/Sienna, II Magistrat miasta Krakowa, sygn. Mag 343, s. 306–307, 328; „Tygodnik Mieszczański” 1913, R. 3, nr 47, s. 3.

⁶¹ ANK/Sienna, II Magistrat miasta Krakowa, sygn. Mag 343, s. 329–330.

Karta potwierdzająca wybór komisji miejskich, w których zasiadał m.in. Ludwik Halski, 1914; w zasobie ANK/Sienna, II Magistrat miasta Krakowa, sygn. Mag 360, s. nlb.

sięczny urlop w pełnieniu obowiązków radnego⁶². W sierpniu powrócił na fotel radnego i niemal natychmiast zajął się palącym problemem epidemii dezynтерии (czerwonki) w Krakowie⁶³. 23 sierpnia 1917 roku interpelował ustnie w tej sprawie do wiceprezydenta Józefa Sarego. Odpowiedzi Halskiemu udzielił zasłużony lekarz miejski i kierownik Urzędu Zdrowia, a zarazem wielki propagator walki z gruźlicą, Tomasz Janiszewski⁶⁴. Potwierdził on katastrofalną

sytuację zdrowotną krakowian, wskazując, że dziennie odnotowywano nawet 26 przypadków nowych zachorowań⁶⁵. Ludwik Halski pełnił funkcję radnego miejskiego do śmierci w 1919 roku. Warto również podkreślić, że w czasie wojny angażował się w działania na rzecz pomocy żołnierzom polskim walczącym pod sztandarem Habsburgów, a przede wszystkim tym służącym w Legionach Polskich. Znalazł się w elitarnym, liczącym bowiem zaledwie kilkudziesięciu członków, Komitecie Darów Wielkanocnych dla Żołnierzy Polaków oraz Legionistów Polskich, który od lutego do końca marca 1916 roku organizował na ten cel w Krakowie publiczną zbiórkę pieniężną oraz rzeczową⁶⁶.

Jednocześnie z działalnością polityczną Ludwik Halski pozostawał aktywny w kluczowych dla Galicji instytucjach gospodarczych, jak krakowska Izba Handlowa i Przemysłowa, mająca swoją siedzibę we Lwowie Liga Pomocy Przemysłowej czy wreszcie Bank Oszczędności w Krakowie⁶⁷. Jako działacz Izby zaangażował się w pracę na rzecz rozwoju przemysłu górniczego w Galicji. Wraz z kilkoma innymi działaczami Izby dążył do zwiększenia konkurencyjności węgla wydobywanego w Zagłębiu Krakowskim (głównie w Jaworznie oraz Trzebini) kosztem węgla górnośląskiego. Cel ten zamierzano osiągnąć przez zmianę niekorzystnej taryfy kolejowej obowiązującej na przewóz galicyjskiego węgla⁶⁸. W kwietniu 1913 roku Halski uczestniczył nawet w specjalnie zwołanej w Krakowie konferencji z udziałem przedstawicieli Wydziału Krajowego. Rezultatem krakowskiego spotkania było wystosowanie wspólnie wypracowanej petycji adresowanej m.in. do Ministerstwa Kolei, Ministerstwa dla spraw Galicji czy też parlamentarzystów wiedeńskich skupionych w Kole Polskim. Od władz centralnych oczekiwano gwarancji redukcji podwyżki taryfy, a w przypadku dostarczania węgla do elektrowni w Krakowie i we Lwowie żądano całkowitej rezygnacji ze wzrostów kosztów przewozowych⁶⁹.

Ludwik Halski przysłużył się również miastu Kraków jako mecenas kultury. W 1910 roku ofiarował Muzeum Narodowemu w Krakowie pochodzącą z XV wieku płaskorzeźbę autorstwa Wita Stwosza *Ogrojec*, która znajdowała się na fasadzie jego kamienicy przy placu Mariackim⁷⁰. Z tego też zapewne powodu wymieniany był jako jeden z najważniejszych darczyńców Muzeum Narodowego, obok takich po-

⁶² Ibidem, s. 416–420.

⁶³ Pierwsze przypadki dezynтерии w Krakowie odnotowano 23 lipca 1917 r. Po dwóch tygodniach przybrała ona charakter epidemii. Faktycznie była to pierwsza poważna zaraza, jaka dotknęła miasto od 1914 r. Najbardziej dramatyczna sytuacja miała miejsce w Podgórzu, w Borku Fałęckim, na Kazimierzu, w dzielnicy Wesoła oraz na Zwierzyńcu. W październiku 1917 r. ognisko choroby zaczęło wygasać. ANK/Sienna, II Magistrat miasta Krakowa, sygn. Mag 343, s. 554–555, 589.

⁶⁴ Janiszewski był autorem około stu prac naukowych w tym m.in. tej poświęconej walce z gruźlicą, a zatytułowanej *Koło Krakowskie Towarzystwa Walki z Gruźlicą*. Ukazał się ona drukiem w Krakowie w 1909 r.

⁶⁵ ANK/Sienna, II Magistrat miasta Krakowa, sygn. Mag 343, s. 554–555.

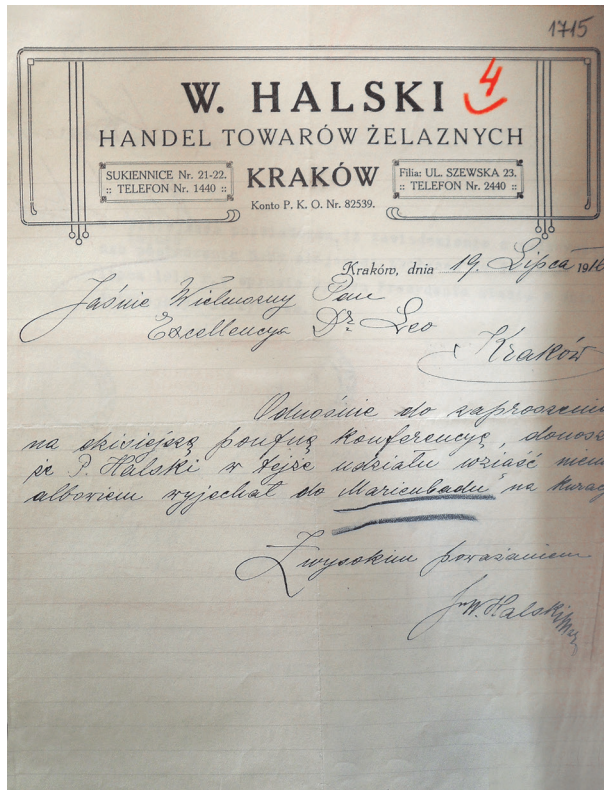
⁶⁶ *Do mieszkańców stoł. król. m. Krakowa i Ziemi Krakowskiej*. Kraków 1916, s. 1–2.

⁶⁷ *PSB: Halski Ludwik Edmund...*, s. 256.

⁶⁸ Kargol Tomasz: *Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie w latach 1850–1939. Dzieje, ludzie, polityka gospodarcza*. Kraków 2003, s. 104.

⁶⁹ *Ibidem*, s. 104–105.

⁷⁰ Więcej informacji na ten temat: *Płaskorzeźba Wita Stwosza w Krakowie*. „Architekt” 1911, R. 12, z. 1, s. 6–8. Zob. też *PSB: Halski Ludwik Edmund...*, s. 256. Ludwik Halski był również właścicielem kilku innych domów. Wiadomo, że posiadał domy przy ul. Szewskiej oraz przy Siennej. Wartość obu domów na początku XX w. przekraczała 300 tysięcy koron. Karolczak Kazimierz: *Właściciele domów w Krakowie na przełomie XIX i XX wieku. Z badań nad dziejami Krakowa*. Kraków 1987, s. 141.

Winieta firmy W. Halski, 1916; w zasobie ANK/Sienna, II Magistrat miasta Krakowa, sygn. 360, s. 1715

staci, jak Władysław Mickiewicz – syn Adama Mickiewicza, Feliks Jasiński, Erazm Barącz, hrabia Mieczysław Chodkiewicz, hrabia Henryk Stecki, hrabia Stanisław Ursyn Rusiecki, Adam i Włodzimierz Szolańscy, a także rodziny Michałowskich czy Hutten-Czapskich oraz wielu innych⁷¹.

W tym miejscu warto zauważyć, że nie mniejsze od Ludwika zasługi na rzecz rozwoju kupiectwa galicyjskiego miał jego brat, Walenty. I choć związany był on głównie ze stołecznym Lwowem, to jednak można zaryzykować stwierdzenie, że w relacjach biznesowych pozostawał głównym decydem firmą W. Halski, której sztyl wziął się właśnie od imienia Walentego. Opinię tę buduję głównie na podstawie faktu, że w wielu wypadkach to Walenty firmował swoim podpisem dokumentację firmową⁷². Starszy z braci Halskich dał się poznać jako znakomity organizator kupiectwa we Lwowie. Należy go uznać za współtwórcę Lwowskiej

Kongregacji Kupieckiej, której początek sięga 1910 roku⁷³. Pod przewodnictwem Walentego odbywały się pierwsze jej posiedzenia⁷⁴. Był prezesem, mającego staropolską proveniencję, lwowskiego Stowarzyszenia Kupców i Młodzieży Handlowej. W roku 1910 występował w imieniu lwowskich kupców w trakcie uroczystych obchodów pięćsetlecia istnienia w Krakowie Kongregacji Kupieckiej⁷⁵.

Intrygująca historia Halskich dobiegła końca w 1919 roku, wraz ze śmiercią obu braci. Ludwik zmarł pierwszy w swoim dworku zlokalizowanym na Prądniku Białym 14 kwietnia⁷⁶. Dwa dni po Ludwiku we Lwowie zmarł o rok starszy Walenty (ur. 1855), który nie doczekał telegramu informującego o śmierci młodszego brata⁷⁷. Tym przykrym zbiegiem okoliczności środowisko małopolskich kupców w kwietniu 1919 roku utraciło dwóch wyjątkowych przedstawicieli stanu kupieckiego, którzy bez cienia wątpliwości tworzyli elity galicyjskiego Krakowa oraz Lwowa. Na łamach poczytnej „Gazety Lwowskiej” 19 kwietnia 1919 roku w nekrologu Walentego Halskiego napisano: „Mieszczanstwu polskiemu we Lwowie ubył onegdaj jeden z najdzielniejszych jego przedstawicieli. Zmarł Walenty Halski, znany kupiec, przełożony Kongregacji Kupieckiej, wieloletni radny miejski, ceniony powszechnie i szanowany z powodu wielkich zalet umysłu i serca. Gorący i szczerzy patriota, pracował przez całe życie usilnie w kierunku uniezależnienia przemysłu i handlu w kraju od żywiołów obcych i temu swemu przekonaniu zawsze i wszędzie mężski dawał wyraz”⁷⁸.

Firma założona i kierowana z sukcesem przez braci Halskich przeszła do historii jako jedna z wizytówek utożsamianych z krakowskimi Sukiennicami przełomu XIX i XX wieku. O wyjątkowości i rozpoznawalności marki W. Halski świadczyć może fakt, że mąż Janiny Halskiej, córki Ludwika, przejął wraz z firmą teścia nazwisko rodowe żony⁷⁹.

Konkluzje

Spółeczność krakowskich kupców zajmujących kramy w Sukiennicach stanowiła na przełomie XIX i XX wieku swoisty mikroświat, gdzie niektórzy budowali szczyt piramidy społecznej Krakowa, inni zaś – jak wspomina cytowany już Jarosław Nicoń – tworzyli jej podstawę. Wyjątkowe indywidualności związane zawodowo z Sukiennicami przez swoją działalność polityczną, społeczną oraz gospodarczą znalazły się, całkiem zasłużenie, w gronie ludzi uważanych

⁷¹ *Kraków buduje Muzeum Narodowe. Historyczny zarys powstania Muzeum Narodowego w Krakowie i jego rozwój i konieczność budowy nowego gmachu. Sprawozdanie z dotychczasowych akcji „Komitetu Wykonawczego” i z prac technicznych kierownictwa budowy.* Kraków 1935, s. 6–7.

⁷² Por. ANK/Sienna, II Magistrat miasta Krakowa, sygn. Mag 360, s. 1715. W okresie poprzedzającym wybuch wojny światowej Walenty był również sygnatariuszem umów dotyczących najmu sklepów w Sukiennicach. Zastąpił tym samym brata, który od 1880 r. reprezentował przedsiębiorstwo w relacjach z krakowskim magistratem. ANK/Spytkowice, Magistrat Miasta Krakowa III, Sklep nr 21 i 22 w Sukiennicach – Ludwik Halski, sygn. 6686, s. nlb. Kontrakt najmu zawarty pomiędzy Walentym Halskim a Gminą stoł. król. miasta Krakowa,

28 grudnia 1907 r., Kontrakt najmu zawarty pomiędzy Walentym Halskim, a Gminą stoł. król. miasta Krakowa, 24 września 1909 r.

⁷³ Państwowe Archiwum Lwowskiego Obwodu / Derżawnyj Archiw Lwiwskoji Oblasti (DALO), fond 1: Urząd Wojewódzki Lwowski, opis 54, sprawa 2115: Towarzystwo Wzajemnej Pomocy Kupców Młodzieży Handlowej we Lwowie, s. 122.

⁷⁴ „Nowa Reforma” 1911, nr 520, z 14 listopada, s. 2.

⁷⁵ Wygonik-Barzyk Edyta: *Krakowska Kongregacja Kupiecka. 600 lat istnienia.* Kraków 2009, s. 145–147.

⁷⁶ *PSB: Halski Ludwik Edmund...*, s. 256.

⁷⁷ „Gazeta Lwowska” 1909, nr 91, z 19 kwietnia, s. 3.

⁷⁸ *Loc. cit.*

⁷⁹ *PSB: Halski Ludwik Edmund...*, s. 256.

za elitę ówczesnego Krakowa. Bez wątplenia o elitarność niektórych sukiennickich kupców decydowało ich zaangażowanie polityczne, a więc faktyczny udział w ośrodkach rządzących. W szczególności skupiali się oni na działaniach lokalnego samorządu. I chociaż nie dostąpili zaszczytu objęcia najwyższych godności w mieście (prezydenta lub jego zastępcy), to jednak zasiadłszy w ławach Rady Miejskiej, decydowali o obliczu Krakowa. Szczególne zasługi na tym polu odniósł Ludwik Halski i Marcin Jarra. Również inni, jak Kazimierz Niesiołowski czy Walenty Halski, podejmowali się również trudów tworzenia zaplecza instytucjonalnego oraz dogodnych uwarunkowań dla funkcjonowania środowiska kupieckiego w Krakowie. Ten ostatni także, a może nawet przede wszystkim, w stołecznym Lwowie. Wśród najzamożniejszych kupców byli też i tacy, o których działalności społecznej niewiele wiadomo, co nie znaczy, że jej nie uprawiali. Mowa tutaj m.in. o Racheli Holzer oraz Maksie Glücker. W tym miejscu warto podkreślić, że najwyższy status majątkowy posiadali właściciele kantorów wymiany pieniędzy⁸⁰ oraz ci zajmujący się w głównej mierze sprzedażą produktów, które wówczas można było traktować jako ekskluzywne (np. towary płócienne i bławatne, bielizna, a także kosmetyki). W 1910 roku do grupy tej zaliczeni byli również posiadacze sklepu z materiałami żelaznymi W. Halski.

Poza wybranymi jednostkami, stanowiącymi raczej skromną reprezentację (około 6 proc. ogółu), większość sukiennickich kupców nie przynależała do lokalnych elit i nawet nie miała takich aspiracji. Wśród kramarzy dominowały osoby z niskimi dochodami, czego wymiernym dowodem pozostawała wysokość płaconego przez nich podatku osobistego w wysokości 8–10 koron. Zazwyczaj trudnili się oni sprzedażą towarów norymberskich oraz galanterijnych.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Narodowe w Krakowie

- oddział przy ulicy Siennej (ANK/Sienna), zespół II Magistrat miasta Krakowa
- Protokoły obrad Rady Miejskiej. Posiedzenia jawne za okres od 18 września 1912 do 30 czerwca 1914, sygn. Mag 342
- Protokoły obrad Rady Miejskiej. Posiedzenia jawne, sygn. Mag 343
- Protokoły posiedzeń Rady Miejskiej (tajne, jawne, nadzwyczajne), sygn. Mag 360
- ekspozytura w Spytkowicach (ANK/Spytkowice), zespół III Magistrat miasta Krakowa
- Sklep nr 21 i 22 w Sukiennicach – Ludwik Halski, sygn. 6686
- Stowarzyszenie Kupców – organizacja stowarzyszenia, sygn. 8069
- Stowarzyszenie Handlarzy i Drobnych Przemysłowców Artykówów Spożywczych – statut, protokoły zebrań, sygn. 8113

Państwowe Archiwum Lwowskiego Obwodu / Derżawnyj Archiw Lwiwśkoji Oblasti (DALO)

fond 1: Urząd Wojewódzki Lwowski, opis 54, sprawa 2115: Towarzystwo Wzajemnej Pomocy Kupców Młodzieży Handlowej we Lwowie

Źródła drukowane

- Do mieszkańców stoł. król. m. Krakowa i Ziemi Krakowskiej.* Kraków 1916
- Koło Krakowskie Towarzystwa Walki z Gruzlicą.* Oprac. Tomasz Janiszewski. Kraków 1909
- Kraków buduje Muzeum Narodowe. Historyczny zarys powstania Muzeum Narodowego w Krakowie i jego rozwój i konieczność budowy nowego gmachu. Sprawozdanie z dotychczasowych akcji „Komitetu Wykonawczego” i z prac technicznych kierownictwa budowy.* Kraków 1935
- Projekt nowego statutu Kasy Oszczędności miasta Krakowa.* Kraków 1913
- Projekt Statutu Stowarzyszenia „Gremium Kupców” w Krakowie.* Kraków 1907
- Skorowidz Przemysłowo-Handlowy Królestwa Galicji.* Wyd. 2. Lwów 1912
- Sprawozdanie z czynności Rady Kongregacji Kupieckiej za rok 1909.* Kraków 1910
- Ustawa z dnia 25 października 1896 o podatkach osobistych bezpośrednich.* „Dziennik Ustaw Państwa dla Królestw i Krajów w Radzie Państwa Reprezentowanych” 1896, l. 220

Opracowania

- Bereś Ewa: *Krosno i jego samorząd w dobie autonomii galicyjskiej.* Krosno 2008
- Broński Krzysztof: *Galicja w systemie podatkowym Austrii na przełomie XIX i XX w.* „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie” 2004, nr 655, s. 39–50
- Czerkawski Włodzimierz: *Rezultaty podatku osobisto-dochodowego w Austrii 1898 r.* „Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne” 1900, R. 1, z. 1–2, s. 169–212
- Kargol Tomasz: *Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie w latach 1850–1939. Dzieje, ludzie, polityka gospodarcza.* Kraków 2003
- Karolczak Kazimierz: *Właściciele domów w Krakowie na przełomie XIX i XX wieku. Z badań nad dziejami Krakowa.* Kraków 1987
- Kołodziejczyk Ryszard: *Burżuazja polska w XIX i XX wieku. Szkice historyczne.* Warszawa 1979
- Noga Zdzisław: *Krakowska Rada Miejska w XVI wieku. Studium o elicie władzy.* Kraków 2003
- Płaskorzeźba Wita Stwosza w Krakowie.* „Architekt. Miesięcznik poświęcony architekturze, budownictwu i przemysłowi artystycznemu” 1911, R. 12, z. 1, s. 6–8

⁸⁰ Wyjątek od tej reguły stanowił kantor Marii Kurnatowskiej. Dochody z tego przedsiębiorstwa znacząco odbiegały od podobnych firm prowadzonych w Sukiennicach przez A. i R. Holzerów.

Polski słownik biograficzny: Halski Ludwik Edmund. Hasło oprac. Stanisław Pańków. T. 9/1, z. 40. Wrocław 1960, s. 256–257

Sroka Łukasz Tomasz: *Żydzi w Krakowie. Studium o elicie miasta*. Kraków 2008

Sroka Łukasz Tomasz: *Rada Miejska we Lwowie w okresie autonomii galicyjskiej 1870–1914. Studium o elicie władzy*. Kraków 2012

Wygonik-Barzyk Edyta: *Krakowska Kongregacja Kupiecka. 600 lat istnienia*. Kraków 2009

Gazety i czasopisma

„Gazeta Lwowska” 1909, nr 91, z 19 kwietnia

„Nowa Reforma” 1911, nr 520, z 14 listopada

„Tygodnik Mieszczkański” 1913, R. 3, nr 47